

השפעת חיכוך צבאי במרחב הימי על הביטחון הלאומי של ישראל: תקיפות החות'ים בים האדום ובים הערבי

מלחמת "חרבות ברזל" והחיכוך באזור באב אל-מנדב מדגישים את המתח שבין עצמאות ישראל והבטחת חופש הפעולה שלה, ובין ההכרח בשיתוף פעולה בין-לאומי במרחב הימי. על ישראל לפעול לגיבוש קואליציות במרחב בהרכבים ומטרות שונים, ממקום של עוצמה

נזק לספינה שהחות'ים תקפו. כך ארגון טרור תת-מדינתי, עם יכולות תקיפה זולות אך בעלות משמעות אסטרטגית, משבש את נתיבי הסחר הבינ-לאומיים. צילום: Indian Navy Spokesperson

שיט. במשך השנים ישראל גם צמצמה את צי הסוחר המקומי שלה ונמנעה משותפות באמנות בין-לאומיות הנוגעות למשפט הים. בעשור האחרון מגמה זו משתנה באופן ניכר עקב גילוי מרבצי גז נרחבים מול חופי ישראל, כמו גם העמקת שיתופי פעולה עם מדינות מזרח הים התיכון מצד אחד, ומדינות המפרץ הערבי מצד אחר, סביב צורכי הגנה משותפת ומסחר. מאמר זה יצביע על המתח שבין מדיניות הביטחון המסורתית של ישראל, המאופיינת בבידוד יחסי מהאזור שלה, ובין הצורך לשתף פעולה עם מדינות אחרות במרחב הימי שלה כדי לגוון ולחזק את דרכי הפעולה האפשריות להתמודדות עם אירועים מסוגים אלו בעתיד.

החיכוך הצבאי בים הערבי והיווצרותן של קואליציות ימיות

ב-19 באוקטובר 2023 תקפו החות'ים מתימן את ישראל באמצעות שיגור כטב"מים וטילי שיט שיורטו על ידי המשחתת האמריקנית USS Carney וערב הסעודית. החיכוך

למרחב הימי חשיבות מיוחדת בתורת הביטחון הלאומי של ישויות מדיניות במערכת הבין-לאומית. הביטחון הלאומי של כל מדינה עם מוצא לים כולל שורה של היבטים הקשורים מטבעם לפעילות ימית ולביטחון שיט, כגון הגנה על גבולות ימיים ומניעת חדירה של ציים זרים לשטחי המדינה, ייצוא וייבוא סחורות ומשאבי אנרגיה מהים, יחסי חוץ ושיתופי פעולה עם מדינות אחרות החולקות את אותו מרחב ימי. עם זאת, המרחב הימי מכיל מאפיינים ייחודיים, כגון מרחקים עצומים, המקשים על אכיפת גבולות ימיים והבטחת חופש השיט באופן חד-צדדי. מאפיינים אלה מעודדים שיתופי פעולה בין מדינות כדרך להגביר את חוסנה של כל אחת מהן. במהלך השנים לא זכה המרחב הימי ליחס מעמיק בתפיסת הביטחון הלאומי של ישראל, חרף החשיבות של הים לביטחונה ולכלכלתה. בשל הנטייה לפעול בצורה מבודדת בתחושת "מצור" ובידוד אזורי, ישראל נמנעה מלהגדיר את גבולותיה הימיים במשך השנים, או מלקדם שיתופי פעולה עם מדינות האזור סביב מיזמים ימיים הנוגעים לסביבה, אנרגיה או ביטחון

אל"ם אחסאן דקה,
מח"ט 401

אל"ם ארז בן ציון,
רמ"ח אמל"ח, חיל הים

גיל בן עמי,
סגן בכיר לראש מלמ"ב,
משרד הביטחון

קרן שחר,
סגנית בכירה ליועצת
המשפטית, משרד החוץ

האחרון בתקיפות נובע בעיקרו מהאינטרסים של החות'ים, אשר מאבדים לגיטימציה בתימן ולא מצליחים להתקדם עם הסכם השלום מול ערב הסעודית, שעיקרו הכרה בהם כשולט לגיטימי בתימן. נסיבות אלה מתלכדות עם ההקשר הרחב יותר של השאיפות האזוריות של איראן ותמיכתם בחות'ים. כ־20 אלף ספינות מסחריות עוברות דרך הים האדום ומפרץ עדן מדי שנה, מה שהופך את האזור הזה לבסיס למסחר בין־לאומי. ההתקפות הן גם סיכון סביבתי, שהתממש ב־18 בפברואר 2024, עם טביעתה של אוניית הצובר רובימאר שנשא 41,000 טון דשן.⁴ אירוע זה האיר זרקור גם על חשיבות תגובה בין־לאומית מתואמת להבטחת יציבותן של שרשראות אספקה גלובליות.⁵

התגובות הבין־לאומיות לתקיפות החות'ים היו מגוונות, ושיקפו את האינטרסים של מדינות האזור, כמו גם את חשיבות מרחב הים האדום והמפרץ הערבי למעצמות הגדולות וההשפעה של אירוע נקודתי יחסית בים על המערכת הבין־לאומית. יותר מכול הן יצרו חלוקה מובהקת של שני צירים באזור: ציר אחד של מדינות המערב, תוך תמיכה לוגיסטית ממדינות המפרץ הערביות, ירדן ומצרים, וציר שני שעיקרו איראן, רוסיה וסין. האינטרסים והאינטראקציות בין השחקנים הללו יוצרים תמונת מצב מורכבת, שבה כל שחקן מפעיל את האסטרטגיות שלו בתוך הקואליציה המתגבשת כדי לשמור על אינטרסים לאומיים בזירה המתוחה של המרחב הימי.

השפעות האיום על הביטחון הלאומי של ישראל

האיום מכיוון החות'ים עבר שינוי מאיום שטיבו עקיף, הבא לידי ביטוי בתקיפת כלי שיט עם זיקה לישראל באזור באב אל־מנדב, לאיום ישיר שהתבטא בירי טילים וכטב"מים על אילת ובהמשך שיגור כטב"ם לתל אביב. ישראל נמנעה במשך תקופה ארוכה מלהגיב למתקפות החות'ים גם לאחר שתקפו ספינות שהיו בדרך לישראל וספינות בבעלות פרטית של ישראלים, ואף נמנעה מלהגיב כאשר שיגרו טילים וכטב"מים למרחב אילת. במקום זאת נקטה ישראל אסטרטגיה של מניעת חיכוך ישיר עם החות'ים, הותירה דה־פקטו את הבעיה לקואליציה בין־לאומית ובחרה להתייבב במאמץ ההגנתי על שטחה בלבד. רק ב־20 ביולי 2024, לאחר תקיפת כטב"ם בתל אביב שגרם למותו של אזרח ישראלי, הגיבה ישראל בתקיפה ישירה ופומבית בנמל חודידה בתימן, המצוי בשליטת החות'ים.

תהליך קבלת החלטות זה שונה מאירועי עבר, שבהם הגיבה ישראל נגד פגיעה איראנית בספינה ישראלית, ויצרה בסמיכות זמנים משוואת הרתעה שלפיה פגיעות בנכסים ישראליים יענו

הסלים כאשר תקפו החות'ים ספינות אזרחיות בכטב"מים ובטילים, וחטפו את ספינת הסוחר Galaxy Leader. תוקפנות זו הובילה לתגובה בין־לאומית לשמירה על המסדרון הימי החיוני. ארצות הברית, המכירה בחשיבות האסטרטגית של הים האדום לסחר העולמי ולביטחון אזורי, עמדה בראש הקמת כוח משימה Prosperity Guardian, יוזמה ביטחונית רב־לאומית שמטרתה להבטיח את חופש השיט באמצעות הגנה על ספינות סוחר מפני החות'ים. המבצע זכה לתמיכה מקואליציה של מדינות כולל בריטניה, בחריין, קנדה, צרפת, איטליה, הולנד, נורווגיה, סיישל וספרד. יוזמה זו פועלת תחת הכוחות הימיים המשולבים ומתמקדת לא רק באבטחת השיט בים האדום אלא גם במפרץ עומאן, האוקיינוס ההודי, המפרץ הפרסי ומפרץ עדן מפני איומים שונים כולל פירטיות והברחות.¹ יוזמה נוספת, התקפית במהותה, היא מבצע "קשת פוסידון" (Operation Poseidon Archer – OPA), בהובלת ארצות הברית ובריטניה, עם תמיכה מאוסטרליה, בחריין, קנדה, דנמרק, הולנד וניו זילנד.²

בהיעדר משטר ייחודי המסדיר את ההתנהלות במצרי באב אל־מנדב, הם כפופים למשטר הימי הכללי הקבוע ב־UNCLOS (United Nations Convention on the Law of the Sea), המאפשר חופש שיט במצרים ברחבי העולם ומקנה זכות מעבר (passage) וזכות בלתי ניתנת להשעיה של מעבר בתום לב אובייקטיבי (non-suspendable innocent passage objectively) במצרים.³

בהיעדר משטר ייחודי המסדיר את ההתנהלות במצרי באב אל־מנדב, הם כפופים למשטר הימי הכללי הקבוע ב־UNCLOS, המאפשר חופש שיט במצרים ברחבי העולם ומקנה זכות מעבר וזכות בלתי ניתנת להשעיה של מעבר בתום לב אובייקטיבי במצרים

נכון למועד כתיבת שורות אלה החות'ים, בגיבוי איראן, תקפו יותר מ־70 ספינות על ידי שיגור של יותר מ־190 התקפות כטב"מים וטילים על ספינות סוחר. כך ארגון טרור תת־מדינת, עם יכולות תקיפה זולות אך בעלות משמעות אסטרטגית, משבש את נתיבי הסחר הבין־לאומיים ומשפיע על היציבות האזורית והכלכלה העולמית. ההערכה היא כי על אף שהחות'ים מקשרים את ההסלמה האחרונה למלחמה בעזה, הזינוק

המשחתת האמריקנית USS Carney מיירטת טיל חותי' שסוגר לישראל, 2023. תוקפנות החות'ים הובילה לתגובה בין-לאומית לשמירה על המסדרון הימי החיוני. צילום: צי ארצות הברית

מאיום על ביטחון ההפלגה אליה וממנה בנתיבי השיט החיוניים. בעבר חסימה מעין זו של נתיב שיט חיוני כגון מצרי טיראן, טרום מלחמת ששת הימים, הייתה עילה למלחמה ("קאזוס בלי"). המתקפה החות'ית פגעה בפועל בכלכלת ישראל, אולם לא בצורה ניכרת, וייתכן שהיא אף קידמה שיתופי פעולה אזוריים בין ישראל לשכנותיה כדי להקים מסדרון תשתיות יבשתי לעקיפת הים האדום. בכל זאת החסימות שיצרו החות'ים חשפו חולשות מסוימות במשק הישראלי, הנובעות מהתלות שלה בייבוא חומרי בסיס, לצד המחסור בצי סוחר ישראלי, העומד לרשות המדינה בעת חירום כדי לספק לה סחורה ולעגון בנמליה, כאשר חברות זרות מסרבות לעשות זאת משיקולים ביטחוניים או כלכליים שונים. אומנם שיבושים בנתיבי השיט באזור באב אל-מנדב התרחשו גם לפני המלחמה, אך מאז תחילת מתקפות החות'ים הם איום ממשי על הסחר והכלכלה הגלובליים, כמו גם על הכלכלה הישראלית. אפשר לראות את השינוי בתנועה הימית בתעלת סואץ לאחר שחלקה עבר למסלול ארוך יותר מסביב לאפריקה.⁶ ב-2022 עמד ההיקף הכלכלי של מצרי באב אל-מנדב במונחי ייבוא ישראלי על 23.5 מיליארד דולר מתוך 73.4 מיליארד ייבוא דרך הים, בעוד שהייצוא הישראלי באותה שנה עמד על 4.7 מיליארד מתוך 26.3 מיליארד ייצוא דרך הים.⁷ מפרסומים שונים עולה כי חברות ספנות גדולות הודיעו על

בתגובת נגד. במקרה דנן, ייתכן שהדבר נבע מאינטרס הדדי של הקואליציה ושל ישראל. באמצעות פגיעה בנתיבי סחר של מדינות שונות, החות'ים מעוניינים להפעיל לחץ על ישראל כדי להפסיק את המלחמה בעזה או לכל הפחות לצמצם את עצימותה. בהקשר זה, נשאלת השאלה אם העובדה שישראל נשענת על קואליציה בין-לאומית שתפתור את הבעיה משרתת את הביטחון הלאומי שלה, או מפעילה עליה לחץ לשנות את מדיניותה כיוון שזו גוררת מדינות אחרות לתוך מלחמה אזורית. עד היום גורמי הכוח שרצו להשפיע על ישראל פעלו מולה ישירות, גם אם ממרחק, לרבות באמצעות כוחות פרוקסי ולרבות כלפי שלוחות ישראליות בעולם כגון שגרירויות וסמלים ישראליים. החידוש באיום הנוכחי הוא מימוש איום צבאי נגד מדינות שתומכות בישראל, או לכל הפחות לא לוחצות עליה. מודל תקדימי זה עלול להופיע גם במקומות אחרים בעולם, והוא מודגש במיוחד במצרים ואזורי משנק ימיים שבו קל יחסית ליצור הפרעה עולמית באמצעות פעולות צבאיות נקודתיות ופשוטות.

היבטי ביטחון לאומי-כלכלי

חופש השיט חיוני לכלכלה העולמית, ולכלכלת ישראל בפרט. ביטחונה הלאומי של ישראל מושפע באופן מיידי מחסימה או

עליית מחירי ההובלה הימית לישראל. לדוגמה "צים" הודיעה בדצמבר 2023 על הכפלת עלות שילוח המכולות.⁸ הודעתן של ענקיות ההובלה העולמיות "מארסק" ואף של "צים" הישראלית שאין בכוונתן לעבור במצרי באב אל-מנדב מצביעה על השפעה פסיכולוגית שיוצרת מעין אפקט דומינו על חברות אחרות. על אף שתקיפות החות'ים כשלעצמן לא פגעו באופן ניכר בכלכלת ישראל, התארכות המלחמה עלולה לגרום לעליית מחירים איטית ולהתרוקנות מחסני היבואנים ושרשראות האספקה השונות, בעיקר במוצרים המגיעים מאסיה. הכלכלן הראשי הודיע כי ההשפעות הישירות של התקפות מחירי התובלה הימית מוגבלות. הוא צופה כי עלייה בשיעור של 160% במחירי הובלה ימית תבוא לידי ביטוי בנקודת אחוז אחת למדד המחירים לצרכן בשנה הקרובה.⁹

באמצעות פגיעה בנתיבי סחר של מדינות שונות, החות'ים מעוניינים להפעיל לחץ על ישראל כדי להפסיק את המלחמה בעזה או לכל הפחות לצמצם את עצימותה. בהקשר זה, נשאלת השאלה אם העובדה שישראל נשענת על קואליציה בין-לאומית שתפתור את הבעיה משרתת את הביטחון הלאומי שלה, או מפעילה עליה לחץ לשנות את מדיניותה

בשל מורכבות המעבר במוצרים, התגבש בה בעת גם מעין מסדרון יבשתי כחלופה או תוספת אפשרית לדרך הימית. הסעודים, למשל, אימצו את החלופה היבשתית לאחר הפגיעה בנמל ג'דה. העברת הסחורות והנפט באופן יבשתי אפשרה להם לעקוף את הצורך במעבר במוצרים וחיידד את החשיבות של כינון חלופה יבשתית לציר הודו (אסיה)-אירופה דרך ערב הסעודית, איחוד האמירויות, ירדן וישראל, המכונה חלופת IMEC (India-Middle East-Europe Economic Corridor). ציר זה עשוי לתת מענה חלקי למעבר ולקצר את משך ההובלה. הסכמתן של ערב הסעודית ואיחוד האמירויות בתקופת מלחמת "חברות ברזל" לאפשר מסדרון יבשתי בשטחן, חשובה להיתכנות המהלך הנרחב יותר.

היבטי יחסי חוץ והיבטים גאופוליטיים

הקהילה הבין-לאומית, בהובלת ארצות הברית ובריטניה ובהשתתפות לא מעט מדינות נוספות, מתייחסת לתקיפות החות'ים במרחב הימי כאירוע בין-לאומי רחב, על רקע הפגיעה הכמעט בלתי מבחינה בכלי שיט והנוק העצום בתחומי הביטחון, הסחר, הכלכלה, משק האנרגיה והסביבה הגלובליים. מועצת הביטחון אף אימצה החלטה המגנה את התקיפות החות'יות באזור באב אל-מנדב וקוראת להם להפסיק, על דעת כל המעצמות שיכולות היו להטיל וטו.

חברות הקואליציות שהתגבשו להגנה ולהתקפה באזור מעדיפות, ככל הנראה, שישראל לא תצטרף אליהן פומבית כדי לאפשר השתתפות רחבה ככל האפשר של מדינות האזור, אשר לחלקן אין יחסים דיפלומטיים עימה, וחלקן חוששות

מלהיתפס כמשתפות פעולה עם ישראל בעת המלחמה בעזה. במובן זה, ועל רקע החשיבות שישראל מייחסת לעצמאותה הביטחונית ולעקרון ההרתעה, היא זוכה להערכה על שאינה מתעקשת לפעול ישירות. אין זה שולל בהכרח קיומם של שיתופי פעולה מסוגים אחרים בהקשר זה ברמת התיאום וברמה המודיעינית.

נראה כי בעת הזו, טוב לישראל לא להיות בקדמת הבמה בעניין זה, כל עוד מדינות חזקות אחרות, מקבלות אחריות ופועלות לשם פתרון הבעיה. גם מעשית, נראה כי לישראל אין עניין להעמיק מעורבות בגזרה נוספת בזמן ניהול מלחמה בעזה והתמודדות בגזרות נוספות. אף על פי שיש לה עניין שבעיית חופש השיט בבאב אל-מנדב תיפתר, אין לה עניין לקבל על עצמה את האחריות להובלת הפתרון.

מתחילה, פעלו הגיבוי והסיוע האמריקניים סביב החיכוך במרחב הימי בבאב אל-מנדב מעבר למצופה, כאשר ארצות הברית יירטה טילים חות'ים ששוגרו לעבר ישראל, והם נמשכים עד עתה במסגרת ההובלה האמריקנית של בינאום האירוע. גם כאשר יש אי הסכמות בשל המלחמה בעזה, נראה כי התיאום בעניין מרחב זה שמור ובטוח. כך גם מצד מדינות הסכמי אברהם, הרושם הוא כי הברית החדשה מחזיקה מעמד היטב, וכי הנורמליזציה לא נפגעה, אולי אפילו התחזקה במובנים מסוימים, במיוחד בכל הקשור למציאת פתרונות משותפים לחסימה בפועל של המצרים.

האירוע חיזק גם את זהות האינטרסים בין ישראל לערב הסעודית, הנאבקת באיום החות'י זה שנים. הסעודים אומנם מנסים לפתור את הבעיה שלהם מול החות'ים גם באופן עצמאי, בלי לכרוך אותה בבעיה הגלובלית, אולם ההתמודדות המשותפת עם אותו פרוקסי איראני ועם נזקים כלכליים דומים מקדמת שיתוף פעולה למציאת פתרון משותף, כמו המשאיות העוברות דרך ירדן וישראל לנמל חיפה ושיתופי פעולה פוטנציאליים נוספים, המערבים גם מעגלים רחבים יותר, כגון IMEC.

חברות הקואליציות שהתגבשו להגנה ולהתקפה באזור מעדיפות, ככל הנראה, שישראל לא תצטרף אליהן פומבית כדי לאפשר השתתפות רחבה ככל האפשר של מדינות האזור, אשר לחלקן אין יחסים דיפלומטיים עימה. במובן זה, ועל רקע החשיבות שישראל מייחסת לעצמאותה הביטחונית ולעקרון ההרתעה, היא זוכה להערכה על שאינה מתעקשת לפעול ישירות

חסימת מצרי באב אל-מנדב אומנם הובילה לסגירת נמל אילת אך היא פגעה קשות במצרים (תעלת סואץ, שעליה מתבסס חלק ניכר מכלכלתה) ובירדן (נמל עקבה, הגישה היחידה של ירדן ליים). שתי המדינות, אשר הממשלות שלהן מצויות ביחסים ביטחוניים וכלכליים קרובים עם ישראל, לא יכולות להרשות לעצמן לצאת באופן פומבי ונחרץ נגד החות'ים, כי

תרגיל ימי בין-לאומי בבחרין בהובלת הצי האמריקני. פעילות מסוג זה מרתיעה תוקפים אפשריים, בשל הפגנת אחדות וכוח של מדינות האזור. צילום: אתר צה"ל

הנוכחי לא רק שסין נתפסה בחולשתה ובחוסר יכולתה להשפיע באזור זה, אלא גם התחדדה עמדתה האנטי-ישראלית הבסיסית הן בקשר לסכסוך עם הפלסטינים, והן בקשר לצי הסוחר שלה. האחרון לא הגיע בחודשים האחרונים לישראל בשל איומי החות'ים. לא מן הנמנע שהתגובה הסינית מושפעת גם מהחלוקה הגאופוליטית הברורה באירוע הרחב יותר בין ארצות הברית ובנות בריתה, שעמדו בבירור לצד ישראל, ובין האחרים. עם זאת, היחסים עם סין חשובים לישראל ואין לה אינטרס להרחיב את הסדק הזה, אולם מדובר במופע נוסף המחדד את השאלה היכן ישראל ממוקמת בגאופוליטיקה העולמית ומה מנעד הציפיות הריאליות מיחסיה עם סין. רוסיה אומנם קשורה פחות לחיכוך הימי בבאב אל-מנדב מבחינה גאוגרפית, אולם תגובתה הכללית, שיתוף הפעולה והגיבוי ההדדי עם איראן, אשר מממנת, מאמנת ומתחזקת את החות'ים, וכן הפעולות האקטיביות של רוסיה נגד ישראל ב"חרבות ברזל", יכולים לגרום לחדש של היחסים בין שתי המדינות. רוסיה היא הנהנית העיקרית מהסטת תשומת הלב העולמית מהמלחמה באוקראינה לזירות אחרות בעולם, כמו עזה או אזור באב אל-מנדב, על כן יש לה אינטרס ישיר להעצים את המשברים הללו. לנוכח השנתיים האחרונות, אין ספק כי רוסיה מחויבת לאיראן, ומשכך העמיקה את אחיזתה בציר העוין את ישראל. גם כאן, כמו מול סין, החיבור החזק

הדבר עלול להעמיד אותן מבחינה ציבורית לצד ישראל, עמדה שהציבור בשתי המדינות לא יוכל להכיל, לא בשגרה ובייחוד לא בעת מלחמה. עם זאת, שתי המדינות ממשיכות לקיים שיתוף פעולה קרוב עם ישראל, כולל גיבוש מיוזמים כלכליים לעקיפת החסימה דה-פקטו של מצרי באב אל-מנדב.

רוסיה אומנם קשורה פחות לחיכוך הימי בבאב אל-מנדב מבחינה גאוגרפית, אולם תגובתה הכללית, שיתוף הפעולה והגיבוי ההדדי עם איראן, אשר מממנת, מאמנת ומתחזקת את החות'ים, וכן הפעולות האקטיביות של רוסיה נגד ישראל ב"חרבות ברזל", יכולים לגרום לכיול מחדש של היחסים בין שתי המדינות

מנגד, החיכוך במרחב הימי הבלטי את חולשת היחסים של ישראל עם סין. היחסים מבוססים זה כמה עשורים על שיתוף פעולה בתחומים כלכליים בלבד, על רקע היריבות בינה ובין ארצות הברית, ומאז פרשות הפלקון (2000) וההארפי (2004), במסגרתן הבהירה ארצות הברית לישראל את החשיבות שהיא מייחסת להפסקת היחסים הביטחוניים עם סין.¹⁰ באירוע

לאיראן כבר משפיע על אופי היחסים בין המדינות. אין בכך כדי להפסיק שיתופי פעולה והבנות קיימים מול רוסיה ביחס לסוריה וביחס לסוגיות נוספות, אולם נכון יהיה לבחון אותם מחדש.

פן נוסף, חשוב לא פחות מבחינת מדיניות החוץ של ישראל, הוא ההכרה הברורה כי החות'ים הם פרוקסי איראני.¹¹ הקישור מופיע בהכרזות האמריקניות ואף עולה מדיוני מועצת הביטחון. הקישור לא נכנס להחלטה האחרונה (2024) באופן מפורש בשל פשרה על ניסוח בין רוסיה, שסירבה לנקוב בשמה של איראן, ובין ארצות הברית ובריטניה, שסירבו להכניס אזכור מפורש למלחמה בעזה.¹² במובן מסוים, האירוע, על השלכותיו הגלובליות הקשות, משחיר את איראן וחושף את מה שישאל טוענת לגביה כבר שנים בנוגע לתמיכה בטרור והפעלת גורמי פרוקסי,¹³ למרות הטענות כי ההשפעה האיראנית על החות'ים מוערכת יתר על המידה.¹⁴

היחסים עם סין חשובים לישראל ואין לה אינטרס להרחיב את הסדק הזה, אולם מדובר במופע נוסף המחדד את השאלה היכן ישראל ממוקמת בגאופוליטיקה העולמית ומה מנעד הציפיות הריאליות מיחסיה עם סין

המלצות

מתחזקת ההבנה כי ישראל נדרשת לשינוי תפיסתי בנוגע למקומה במרחב הימי של האזור. שינוי זה מאתגר את התפיסה המסורתית של ישראל שהיא "עם לבדד ישכון", והחשיבות שהיא מייחסת לעצמאותה וחופש הפעולה הצבאי שלה. מול זה ניצב הצורך הגובר בשיתוף פעולה בין-לאומי במרחב הימי, אשר מטבעו מחייב ביתר שאת בניית שותפויות עם מדינות אחרות באזור, מעצם הפריסה הגאוגרפית של המדינות במרחב והפריסה הימית של כלי שיט. מדינה אחת לבדה לא יכולה לשלוט על כל המעברים הימיים המובילים לנמליה, וגם לא על ביטחון השיט בנתיבי סחר בין-לאומיים.

המציאות של העשורים האחרונים, שבה הסחר הגלובלי בין מזרח למערב התעצם בצורה חסרת תקדים, קיבלה קריאת השכמה בדמות מתקפות החות'ים, שהדגימו עד כמה חסופים נתיבי סחר מרכזיים לפעולות חבלה זולות יחסית ומתוחכמות. במקרה של אזור הים האדום, חיזוק שיתוף הפעולה הימי הבין-לאומי חיוני מכיוון שישראל לא יכולה לאבטח ביעילות את כל המסדרונות הימיים החיוניים לה. שיתוף פעולה מודיעיני בין מדינות המפרץ הערבי, הים האדום והים התיכון, כמו גם שיתוף משאבים ושיטות עבודה מומלצות בין ציי חיל הים של כל מדינה, יוביל לשיפור האבטחה הכוללת נגד איומים אלו.

שיתופי הפעולה האפשריים נעים על קשת רחבה, החל מקואליציה רופפת הכוללת בעיקר תיאום דיפלומטי, ועד לברית הגנה אקטיבית, ואולי בהמשך ברית ביטחונית כוללת, אשר נראה כי העת עדיין לא בשלה לה. מודלים אפשריים אלה צריכים להיות מותאמים למדינות האזור וליכולתן לפעול זו עם זו. מגמה זו יש לעבות ולשמר. נוסף על כך, נכון להסתכל על

התהליך שארצות הברית מקדמת באמצעות בריתות במקומות אחרים כחלק מהאפשרויות לפעולה באזור הים האדום. ברית נאט"ו מתרחבת בהדרגה באירופה בעקבות הפלישה הרוסית לאוקראינה, וכך גם שיתוף הפעולה בינה ובין הודו ומדינות אחרות באוקיינוס השקט בהובלת ארצות הברית. חשוב לפעול ליצירת קואליציה שתתמודד עם האיומים במרחב, על אחת כמה וכמה לנוכח התרגילים הימיים של סין, רוסיה ואיראן בים הערבי.¹⁵

אם בעת הזו אי אפשר לבנות קואליציה בשיתוף ישראל משיקולים שונים, יש לפעול בכמה אפיקים אחרים כדי ליצור שיתופי פעולה ותשתית להתמודדות עם איומים עתידיים. שיתוף פעולה בין מדינות האזור מתחיל בסיוורים ותרגילים ימיים משותפים, כפי שמוביל CENTCOM. פעילות מסוג זה מרתיעה תוקפים אפשריים, בשל הפגנת אחדות וכוח של מדינות האזור, ומשפרת את יכולת הפעולה בין הציים של המדינות המשתתפות בעת אירועי חירום וסיוע הדדי.

זאת ועוד, בשל קיום תקשורת וניסיון משותף, מתאפשרת תגובה מהירה ומתואמת לאיומים ביטחוניים עיתיים. כדי לבנות את היכולת להגיב באזורים המועדים לאיומי ביטחון ימיים, נדרש מהמדינות המפותחות באזור, בעלות יכולות ימיות ומשאבים טכנולוגיים מתקדמים יותר, ובראשן ישראל, לסייע למדינות מפותחות פחות בחיזוק התשתית והיכולות הביטחוניות הימיות שלהן. סיוע זה יכול לכלול הכשרה, אספקת ציוד, איתור ובניית תמונה, וכן תמיכה בהקמת מערכות אפקטיביות של מודעות לתחום ימי (MDA).

מקרה הבוחן של החיכוך בבאב אל-מנדב מעלה מגוון שאלות משפטיות ורגולטוריות בסוגיות ימיות הקשורות לביטחון הלאומי של ישראל. אנחנו עדים לאזורים רבים במשפט הבין-לאומי ובפרקטיקה הבין-לאומית שאינם מכוסים כלל, או שאינם מכוסים באופן יעיל, כגון אכיפת המשטר הנורמטיבי במצרים, טיפול בגורמי טרור הפועלים במרחב הימי ובשולחיהם וסוגיית שרשראות אספקת הנשק לגורמים אלה. המלצתנו היא למנות צוות משפטי ייעודי אינטר-דיסציפלינרי (צה"ל, ביטחון, חוץ, כלכלה, סביבה, אנרגיה, משפטים, מל"ל) שיתמחה בהיבטי המרחב הימי בישראל ובהשלכותיו הרחבות, ויתמקד בקידום האינטרסים המשפטיים של ישראל במרחב זה, כולל ייצוג בפורומים בין-לאומיים וזיהוי הישגים משפטיים ורגולטורים נדרשים.

מתקפות החות'ים, שהדגימו עד כמה חשובים נתיבי סחר מרכזיים לפעולות חבלה זולות יחסית ומתוחכמות. במקרה של אזור הים האדום, חיזוק שיתוף הפעולה הימי הבין-לאומי חיוני מכיוון שישראל לא יכולה לאבטח ביעילות את כל המסדרונות הימיים החיוניים לה

שלוש דוגמאות לסוגיות שנכון לקדמן בזירה המשפטית הן קידום משטר נורמטיבי ייחודי במצרי באב אל-מנדב ומצרי הורמוז; הרחבת הגדרת "פירטיות" בדרך שתחול גם על התקפות טרור והתקפות פליליות חמורות במרחב הימי;

המרחב הימי במבט מהחלל. מדינה אחת לבדה לא יכולה לשלוט על כל המעברים הימיים המובילים לנמליה, וגם לא על ביטחון השיט בנתיבי סחר בין־לאומיים. צילום: ויקימדיה

לצד הקצאת המשאבים הדרושים לכך. כשלב ראשון, יש להקים גוף מתכלל לנושא הימי שיהיה אחראי על כתיבת מדיניות ימית כוללת, לרבות הגדרת סמכויות ואחריות בנוגע למלוא הטיפול הנדרש במרחב הימי המחולק היום בין גופים שונים. כדי שהחלטה מסוג זה תגיע לכדי יישום, עליה להיות מתואמת עם המועצה הלאומית לכלכלה וחברה ולקבל את הסכמתו של ראש הממשלה. הגוף יהיה אחראי להכנת תוכנית רב־שנתית סדורה ומתוקצבת לניהול המרחב הימי על כלל היבטים, הגדרת סמכויות, רגולציה ותהליכים סדורים, לרבות גיבוש עמדה בעניין השקעות זרות בתשתיות ימיות. התוכנית תתייחס להכשרה והסמכה של כוח אדם ימי, לרבות טכנולוגי, באופן המותאם לאיומים המתפתחים. כמו כן, התוכנית תחייב גם השקעה בטכנולוגיות מתקדמות ויישומן כגון מערכות בלתי מאוישות, הגברת התמיכה במחקר ופיתוח בתחום הימי ושיתופי פעולה עם האקדמיה והתעשייה. נוסף על כך, התוכנית תכלול התייחסות לאבטחה של מתקני תשתית ימיים קריטיים, ולהגנה עליהם מפני תקיפות קינטיות וקיברנטיות.

בשלב השני, על ישראל לפעול לחיזוק חוסנה של הספנות הישראלית העצמאית. בשני העשורים האחרונים הספנות הישראלית נמצאת בתחרות כלכלית מתמדת מול חברות ספנות בעולם, מול מדינות המאפשרות הפלגה בדגלי נוחות¹⁹

הגבלת העברת טכנולוגיות ופריטים מפוקחים לחות"ם ולמדינות המחמשות אותם ואשר ציוד וטכנולוגיה שלהן יתגלו בידי ארגון הטרור.

מול הצורך הישראלי לשנות את תפיסת הביטחון הלאומי ולאפשר שיתופי פעולה אזוריים במרחב הימי, על ישראל לדאוג לחזק את יכולותיה העצמאיות לפעול בחופשיות במרחב הימי שלה. כך תוכל ישראל להיכנס לתוך מסגרות אזוריות של שיתופי פעולה מתוך עמדה של כוח, ולא מתוך חולשה או תלות. בהתאם לכך יש ליצור מדיניות ימית כוללת בישראל באמצעות הקמת גוף מתכלל אפקטיבי. כמו כן יש לחזק את חוסנה של הספנות הישראלית העצמאית, ולייצר חלופה יבשתית למרחב הימי עבור העברת מקורות אנרגייה וסחורות במקרה הצורך. מעבר מעיוורון ימי חלקי למודעות ימית משמעותית מוגדרת "הבנה יעילה"¹⁶ של כל דבר הקשור למרחב הימי שיכול להשפיע על הביטחון, הבטיחות, הכלכלה או הסביבה של המדינה.¹⁷ כפי שמתבקש בעידן הנוכחי וכפי שראה בן־גוריון בחזונו בנאום חזון הים מ־1948,¹⁸ ממשלת ישראל נדרשת לשים את המרחב הימי, לרבות משאבים ימיים, נתיבי שיט פתוחים ואורך נשימה במקרי חירום, במקום גבוה בסדר העדיפויות שלה. המעבר למודעות ימית ממשית כוללת קביעת מדיניות ימית הוליסטית, ובעקבותיה תכנון תוכנית פעולה סדורה בהתאם למדיניות מוגדרת ומאושרת בצורה מקצועית,

סיכום

מאמר זה נכתב בעיצומה של מלחמת "חרבות ברזל", כאשר המציאות הגאופוליטית המורכבת משתנה ברמה הלאומית, האזורית והגלובלית, והצביע על המתח שבין עצמאות ישראל והבטחת חופש הפעולה שלה כמוטיב מרכזי בתפיסת הביטחון הלאומי שלה, ובין ההכרח בשיתוף פעולה בין-לאומי במרחב הימי. הפוטנציאל העולה מהמתח הוא חשיבה מחודשת על אודות מדיניות "הבידול היחסי" של ישראל מקואליציות וקבוצות אזוריות. שינוי המדיניות יכולה לקדם את האינטרסים הישראליים, לא רק בהיבט המדיני והכלכלי, כי אם גם בהיבט הביטחוני. על ישראל לפעול לגיבוש קואליציות בהרכבים ומטרות שונים במרחב, ממקום של עוצמה. ככל שנגבש קואליציות והן יהיו משמעותיות כך תעלה קרנה של ישראל והיא תיתפס כעוצמתית ובעלת השפעה במרחב.

מול הצורך הישראלי לשנות את תפיסת הביטחון הלאומי ולאפשר שיתופי פעולה אזוריים במרחב הימי, על ישראל לדאוג לחזק את יכולותיה העצמאיות לפעול בחופשיות במרחב הימי שלה. כך תוכל ישראל להיכנס לתוך מסגרות אזוריות של שיתופי פעולה מתוך עמדה של כוח, ולא מתוך חולשה או תלות

החיכוך באזור באב אל-מנדב הוא בבחינת אירוע משברי שישראל הייתה לא מוכנה לקראתו, ועל כן אנו מציעים להביט על האירוע כעל הזדמנות לחשב מסלול ושיקולים מחדש ולהשיב את המרחב הימי לתוך ליבת שיקולי הביטחון הלאומי של ישראל. התפיסה כי הביטחון הלאומי של ישראל אינו ניתן להפרדה מהמרחב הימי ומהמציאות הגאופוליטית האזורית והגלובלית וההנחה כי על ישראל לפעול במגוון מישורים כדי להבטיח את ביטחונה הלאומי מחייבות העמקה, העצמה ושילוב שיקולי מרחב ימי בקבלת החלטות הנוגעות לחיזוק הביטחון הלאומי.

מאמר זה מבוסס על עבודת גמר במסגרת לימודי תואר שני במכללה לביטחון לאומי ובשיתוף אוניברסיטת חיפה בהנחיית ד"ר עילי רטיג. תודתנו לראש התוכנית האקדמית של התוכנית פרופ' יוסי בן ארצי ולמדריך המלווה מר אייל אורלב.

ומול מדינות עם סחר מקומי גדול המקנה להן יתרונות כלכליים מובהקים. אוניות המניפות דגל ישראל מוגבלות בכניסתן או בפעילותן בחלק מהנמלים בעולם מטעמים פוליטיים, מה שמקשה על חברות ספנות ישראליות ליצור התאגדויות ובריתות עם חברות ספנות אחרות, כפי שמקובל כיום בספנות הבין-לאומית.²⁰ לדעתנו, נדרשת בחינה מסודרת ויסודית של האפשרויות העומדות בפני ישראל להתמודדות עם האתגר האמור, לרבות כינון הסדרים עם נמלי ים קרובים ועם חברות ספנות זרות לעיתות חירום.

רצוי כי הגוף המתכלל יפעל לבניית תשתית ליכולת ספנות ישראלית עצמאית ומתקדמת כמשאב בביטחון הלאומי הישראלי, שתשמש ביטוח ותאפשר למדינה חוסן כלכלי. מבנה הספנות הימית היום, שהפכה לספנות גלובלית ולמעשה גרעה מיכולותיה של ישראל אפשרות להתערב בצורה מהותית במקרה של החלטה של חברות הספנות הגדולות לא להגיע לישראל, מחייבת חשיבה אחרת ויצירתית שתספק מענה הולם למצב. היא תאפשר לישראל המשך פעילות סדורה של המשק, אשר רובו של הייבוא והייצוא שלו נעשים דרך הים, ותאפשר אספקה סדורה של סחורות למשק הישראלי. הדרך למימוש המלצה זו מורכבת ומחייבת חשיבה יצירתית ומוקפדת לבחינת נמלי ים אפשריים (לדוגמה נמלי פיראוס ביוון או להנקה בקפריסין) למימוש המתווה בצורה יעילה ובטוחה. עליה לכלול חתימה על הסכמים ייעודיים שייכנסו לתוקפם רק בחירום ולתת לישראל את היכולת הנדרשת להמשך פעילותה הכלכלית הימית בכל מצב של לחימה ממושכת.

החיכוך באזור באב אל-מנדב הוא בבחינת אירוע משברי שישראל הייתה לא מוכנה לקראתו, ועל כן אנו מציעים להביט על האירוע כעל הזדמנות לחשב מסלול ושיקולים מחדש ולהשיב את המרחב הימי לתוך ליבת שיקולי הביטחון הלאומי של ישראל

השלב השלישי כולל יצירת תשתיות לאומיות של מרלו"גים (מרכזים לוגיסטיים) גדולים לטובת אחסון מלאים של חומרי גלם וסחורות החיוניות להמשך פעילותן של המשק הישראלי ולמניעת פגיעה בו במקרה של פגיעה בשרשראות האספקה העולמיות. הדבר יצריך גם חשיבה מחודשת על רשימת חומרי גלם ומוצרים המחייבים שמירת מלאים. כמו כן, אנו סבורים כי על ישראל לפעול לקידום חלופה יבשתית להעברת סחורות, אשר תעקוף את הצורך במעבר בים הערבי ובים אדום. מסדרון זה יהיה מרכיב נוסף, אך לא תחליף מלא, לנזקי סחר ימי ויוכל לשמש ערוץ מקביל. המלצה זו תלויה בתקצוב ובשיתוף פעולה אזורי וגלובלי עם איחוד האמירויות, ערב הסעודית, ירדן ואולי אף הודו, בתיאום עם מצרים ובמעטפת מדינית של ארצות הברית ואירופה. מסדרון כזה יכול לבוא לידי ביטוי במימוש יוזמת IMEC, בהסדרת היוזמה שבמסגרתה יוצאות כיום משאיות מערב הסעודית, דרך ירדן, לנמל חיפה. פיתוח ציר זה, ככל שניתן יהיה להתגבר על האתגרים הכרוכים בו, יכול לקצר את הדרך מאסיה לאירופה, ועשוי להעמיד חלופה חלקית טובה לציר הימי.

ההערות למאמר זה מתפרסמות בסוף הגיליון.

16 ואסטרטגיה, כרך 1, גיליון 1, עמ' 8-12.
<https://paltimeps.ps/post/297205>
 17 דיון, א' (2014, 10 בנובמבר). תשע הנשמות של
<https://www.mako.co.il/mako-vod-keshet/uvda-2015>

**השפעת חיכוך צבאי במרחב הימי על הביטחון
 הלאומי של ישראל: תקיפות החותיים בים האדום
 ובים הערבי (עמ' 48)**

1 U.S. Central Command (2024). Press releases, US CentCom website
 2 Liebermann, O and Bertrand, N. (22/1/24). US names campaign to target Houthis in Yemen "Operation Poseidon Archer". CNN
 3 Lott, A. (2021). Maritime Security Threats and the Passage Regime in the Bab el-Mandeb. Norwegian Centre for the Law of the Sea
 4 שמואל אלמס, ד' (2024, 2 במרס). החות'ים הטביעו את אוניית הצובר רובימאר; חשש לאסון סביבתי. גלובס
 5 Garamone, J. (2024, February 4). U.S., U.K. launch strikes against Houthi targets in Yemen to protect Red Sea shipping. U.S. Department of Defense
 6 Dunn, Jason, Leibovici, Fernando (2024, February 15). Shipping Disruptions in the Red Sea: Ripples across the Globe. Federal Reserve Bank of St. Louis
 7 דו"ח סקירת ההשלכות הכלכליות על ישראל של שיבוש הסחר הימי דרך מיצרי באב אל-מנדב (מרס, 2024), אגף הכלכלן הראשי במשרד האוצר, חשבון הלינקדאין של משרד האוצר (נדלה: 23 באפריל 2024)
 8 דברת, ע' ובנימין, ע' (2023, 18 בדצמבר). בתוך יום: הטרור החותי הכפיל את מחיר השילוח של מכולה מהמזרח לישראל. דה מרקר
 9 אגף הכלכלן הראשי (2024)
 10 ניוירוק טיימס (2005, 8 ביוני). משרד הביטחון נכנע לדרישה האמריקאית ולא מאשר עסקות יצוא ביטחוני לסין. דה מרקר
 11 Thompson, H., & Watling, J. (2022). Assessing Dynamics of Control Through Iranian Technology Transfer to Yemen's Houthis. The RUSI Journal, 167(4-5), 64-77

2020-2021, קיימתי סדרת אימונים שבה השתתפו כ־400 לוחמים, תושבי אצבע הגליל, המייצגים 24 יישובים, עורפיים, סמוכים וקדמיים. כחלק מהאימונים, יצרתי מקרים ותגובות לכל כיתת כוננות ביישוב. במסגרת זו נערכו דיונים משותפים בהשתתפות חברי כיתת כוננות של יישובים שונים, על בעיות ופתרונות שעלו בתרגילים אלה בעקבות שיח לוחמי כיתת הכוננות. תמצית דיונים אלה מצויה במסמך "סיכום אימוני הכוננות" השלב הראשון בתוכנית "מגן הצפון" יוצא לדרך (11 במרס, 2020). אתר צה"ל
 6 זיתון, י', קראוס, י' וליאור, ג' (2023, 16 באוקטובר). צה"ל מפנה 28 יישובים הסמוכים לגבול הצפון: "לאפשר לנו חופש פעולה התקפי". ynet
 7 אשתר, ל' (2018). הצעת מחקר לדוקטורט, פינוי יישובי רמת הגולן
 8 שיח כיתות כוננות 2021, גזרה מזרחית, לבנון
 9 בן גוריון, ד' (1971). זכרונות. עם עובד
 10

**מגמות יסוד בתנועת חמאס ממבצע "צוק איתן" ועד
 "חרבות ברזל" (עמ' 40)**

1 מערכת את"צ (2024, 7 במרס). הופצה פקודת התחקירים הפנימיים בעקבות המלחמה. המוקדים המרכזיים והתהליך. אתר צה"ל
 2 https://www.ochaopt.org/content/key-figures-2014-hostilities#_ftn5
 3 <https://reliefweb.int/report/occupied-palestinian-territory/cairo-conference-palestine-reconstructing-gaza-cairo-12>
 4 <https://www.raya.com/2017/07/20>
 5 <https://www.aletihad.ae/article/111221/2015>
 6 <https://www.aa.com.tr/ar>
 7 <https://www.aa.com.tr/ar/1256230>
 8 <https://www.aljazeera.net/politics/2019/4/23>
 9 <http://felesteen.ps/details/news/153456>
 10 <http://hamas.ps/ar/post/7334>
 11 <https://paltoday.ps/ar/post/401366>
 12 https://www.bbc.com/arabic/middleeast/2014/04/140423_hamas_fatih_talks
 13 https://info.wafa.ps/ar_page.aspx?id=20135
 14 <https://paltoday.ps/ar/post/386912>
 15 אביעד, ג' (אפריל 2009). הזרוע הצבאית של חמאס ברצועת עזה: התפתחות, דפוסי פעולה וצפי. צבא

7	זאת בניגוד לתבוסת גרמניה במלחמת העולם הראשונה, אז נכנעה גרמניה בטרם היה ולו חייל זר אחד על אדמתה	United Nations Security Council Resolution, 12 (S/RES/2722 (2024)
8	Bessel, R (2009). Germany 1945: From War to Peace. Simon & Schuster	Sobelman, D. (2023). Houthis in the Footsteps of Hizbullah. In Survival: June-July 2023 (pp. 129-143). Routledge
9	Baiko, M. & Ivanov, O. (2018). The Denazification of the Post-war Germany in the American Occupation Zone in 1945-1949. European Historical Studies	Walsh, T. (2023). Securitisation imperatives and the exaggeration of Iranian involvement with the Houthi movement by international actors. Global Policy, 14(2), 385-395
10	Ziemke, E.F. (1975). The U.S. Army In the Occupation of Germany 1944-1946. Center Of Military History United States Army Washington DC. pp.380-396	Mahadzir, D. (2024, March 14). Russia, China and Iran finish drills in Gulf of Oman. USNI News
11	Zink, H. (1947). American Occupation Policies in Germany. The Review of Politics, 9(3), 284-296. doi:10.1017/S0034670500038687	The Understanding Effective
12	בר, ר' (28 בפברואר, 2023). כיצד זה ארע שבמאי 1949 גרמניה זכתה לחוקה דמוקרטית-ליברלית מתוקנת?. אלכסון	17 חורב, ש' (2021). המרחב הימי, אסטרטגיה ימית ומה שביניהם. מערכות
13	Traxson, T. (2014, June 15). Japan After World War 2	18 בן-צור, י' (ללא תאריך). הזקן והים – מעורבותו של בן גוריון בהקמת חיל הים. אתר הפלי"ם ההעפלה והרכש
14	מנצ'סטר, ו' (1982). קיסר אמריקני – סיפורו של גנרל דאגלס מקארטור. מערכות, עמ' 337	19 בעוד מדינת הדגל של אונייה היא מדינת הלאום שלה, דגלי נוחות הם דגלים של מדינות שנותנות בקלות לאוניות לשאת את הדגל שלהן, תמורת תשלום
15	Schaller, M. (1985). The American Occupation of Japan. Oxford University Press, pp. 20-51	20 גביש, א', לשם ז' ורונה א' (2019). ספנות ישראלית לאן?, הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 2018/2019, 262-255. המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה
16	Yafeh, Y. (1995). Corporate Ownership, Profitability, and Bank-Firm Ties Evidence from the American Occupation Reforms in Japan. Journal of Japanese and International Economies 9, pp. 154-173	
	העתיד כבר כאן? דפוס "היוון העתידי" בתרבות הארגונית של צה"ל והשפעתו על תהליכי בניין כוח והפעלתו (עמ' 64)	דה-ימיליטריזציה של חברות מובסות: כיצד לכמות שינוי אופי על חברה? (עמ' 56)
1	שורק, י' (מרס, 2024). מתאבדים על נורמליות. השילוח, גיליון 36, עמ' 87-105	1 לאחר מלחמת 1870-1871, שבחלקה השני הייתה בעלת מאפיינים של מלחמה טוטלית
2	בן ישי, ע', לוי, י' ומשה, ר' (2024). תנופה ותורפה – קריאות חברתיות בדוקטרינה הצבאית של ישראל פרס	2 אם כי שינוי כזה חל מתוך החברה והפוליטיקה הצרפתית
3	היילבון, ר' (30 במרס, 2024). בית חרושת לעיוורון. תלם און-ליין	3 בהסכם ורסאי באמצעות שלילת מושבות ולאחר מלחמת העולם השנייה באמצעות מגבלה חוקתית טרומן, ה"ס (1955). שנת הכרעות. כך ראשון, חלק שני, פרק 18, עיינות
4	Doganova, L. (2018). Discounting the future: A political technology, economic sociology the European electronic newsletter, ISSN	4 Dorn, W.L. (1957, December). The Debate Over American Occupation Policy in Germany in 1944-1945. Journal of Japanese and International Economies, Political Science Quarterly.Vol. 72, No. 4, pp. 481-501
		5 Ziemke, E.F. (1975). The U.S. Army In the Occupation of Germany 1944-1946. Center of Military History United States Army Washington DC. 269-291